

Rejent * rok 16 * nr 6(182)
czerwiec 2006 r.

Recenzja

**Piotr Machnikowski, *Swoboda umów według art. 353¹ KC.*
Konstrukcja Prawna. Monografie Prawnicze,
Warszawa 2005, s. 377**

Książka opisuje jedną z głównych zasad prawa cywilnego – swobodę kontraktową, jaką od dawna interesuje się judykatura, doktryna prawa i praktyka jego stosowania.

Swoboda kształtowania treści stosunków zobowiązaniowych w drodze umów to zagadnienie ciekawe, fascynujące, wręcz intrygujące cywilistów, mające swoje wyraźne odniesienie do realiów gospodarki rynkowej. Trudno bowiem odpowiednio korzystać z dobrodziejstw tego systemu gospodarczego nie mając tak atrakcyjnego instrumentu prawnego, jakim jest swoboda umów w obrocie prawnym. Nie sposób sobie wyobrazić elastycznej wymiany dóbr i usług bez odpowiedniej podstawy prawnej, za pomocą której strony mogą zawierać i ustalać treść stosunków zobowiązaniowych wedle określonych reguł cywilnoprawnych. By jednak to czyniły zgodnie z intencją ustawodawcy, winny znać istotę art. 353¹ k.c. Oczywiście trudno wymagać od stron głębokiej analizy jurystycznej treści tego przepisu, niemniej jednak od prawników, będących – jak można przypuszczać – czytelnikami tej książki, można wymagać, by zapoznali się chociażby z tymi elementami stosunku zobowiązaniowego, które mogą kształtować umownie same strony a także liczyć się z ograniczeniami, jakie są zawarte w treści art. 353¹ k.c.

Książka jest typem monografii prawniczej, ma więc ambicje naukowe, teoretycznoprawne, pobudzające intelektualnie i rozwijając wyobraźnię prawniczą. Jest adresowana do takiej grupy jurystów, którzy szukają podłoża teoretycznego, lubiących poznawać nowe obszary wiedzy prawniczej, oparte na solidnej literaturze przedmiotu oraz orzecznictwie sądowym.

Struktura opracowania jest klarowna i przejrzysta: część merytoryczną poprzedza wykaz skrótów, niezmiernie bogata literatura wskazująca, jak solidnie i rzetelnie Autor przeprowadził swoje rozważania, korzystając przy tym z doktryny polskiej i niemieckiej.

Książka podzielona jest na rozdziały główne, będące jednocześnie suwerennymi częściami, składającymi się na spójną merytoryczną całość monografii.

Rozdział I opisuje przedmiot i metodę pracy. Znajduje się w nim m.in. zarysowanie problematyki swobody umów, jej pojęcie, a także podstawowe założenie teoretyczne pracy, które – zdaniem Autora – daje się przeanalizować na tle norm postępowania ludzi, zachowań adresatów w określony sposób, czyli norm kompetencyjnych, oraz sytuacji normatywnych, rozumianych jako ogół norm nakazanych albo nienakazanych, zakazanych, a także dozwolonych i fakultatywnych.

Dla przypomnienia warto dodać, że swoboda umów, zwana jest też niekiedy wolnością umów – jak do tej pory – nie miała jednolitej definicji prawnej, co wywoływało w doktrynie i judykaturze rozliczne dyskusje i polemiki teoretycznoprawne. W myśl powszechnego poglądu (s. 6) obejmuje ona:

1) swobodę podmiotów zawierających umowę co do tego, czy chcą one zawiązać stosunek zobowiązaniowy:

2) swobodę wyboru kontrahenta:

3) swobodę ukształtowania treści umowy, a przez to i treści stosunku zobowiązaniowego;

4) uwolnienie stron od formalizmu prawnego (swobodę wyboru formy zawieranej umowy).

Rola swobody umów w prawie prywatnym ma niebagatelne znaczenie, istnieje jednak wyłącznie w prawie zobowiązań, na co wskazuje Autor (s. 11) przypominając jednocześnie, że istnienie swobody kształtowania treści stosunku zobowiązaniowego upraszcza obrót, nie wymaga grun-

townej jej znajomości od podmiotów, choć rodzi pewne komplikacje dla organów stosujących prawo. Ma zatem wiele poważnych walorów praktycznych, jakie zachęcają strony do korzystania z zasady swobody umów.

Co więcej, swoboda umów jest ukształtowana według wzorca kompetencji generalnej, który jest – zdaniem Autora – standardem europejskiego prawa prywatnego, co czyni ją szczególnie atrakcyjnym instrumentem prawa cywilnego znanym w doktrynie i praktyce obcych systemów prawa cywilnego.

Rozdział II zajmuje się pojęciem i strukturą stosunku zobowiązaniowego. Ma charakter porządkujący znane terminy cywilnoprawne, jakimi operuje doktryna prawa cywilnego. W ramach tej części pracy znajduje się przypomnienie pojęcia zobowiązania i zarys jego struktury, podmioty zobowiązania, a zwłaszcza pozycja wierzyciela i dłużnika, stron zobowiązania, wielostronnych stosunków zobowiązaniowych, zobowiązań z udziałem osób trzecich, wielopodmiotowe zobowiązania wzajemne, wielość wierzycieli lub dłużników, osób uczestniczących w wykonaniu zobowiązania, oznaczenie podmiotów w zobowiązaniu, zobowiązań realnych.

Kolejna grupa pojęć odnosi się do uprawnień i obowiązków stron i obejmuje: roszczenia, kompetencje procesowe związane z roszczeniem, dług i podstawowe obowiązki dłużnika, wierzytelność i podstawowe uprawnienia (roszczenia) wierzyciela, roszczenia wierzyciela o świadczenia uboczne i dodatkowe oraz odpowiadające im obowiązki dłużnika, obowiązki dłużnika i roszczenia wierzyciela związane ze spełnieniem świadczenia, obowiązek współdziałania wierzycieli z dłużnikiem, inne obowiązki wierzyciela i roszczenia dłużnika, uprawnienia kształtujące, uprawnienie do żądania ukształtowania zobowiązania przez sąd, pojęcie zarzutu, kompetencje do przenoszenia uprawnień i obowiązków, uprawnienia bezwzględne w stosunkach zobowiązaniowych, a na tle odpowiedzialności dłużnika: dług i odpowiedzialność, ograniczenia odpowiedzialności, zobowiązania niepełne. Autor zajmuje się też złożonością i zmiennością treści zobowiązania oraz związkami umów i stosunków zobowiązaniowych.

Rozdział III koncentruje się na swobodzie umów jako kompetencji generalnej. Jest on szczególnie interesujący ze względu na tytuł pracy. Przedmiotem analizy teoretycznoprawnej jest umowa jako narzędzie

tworzenia, znoszenia i kształtowania treści zobowiązania. Jednak już we wprowadzeniu (s. 125) Autor zastrzega, że interesuje go to, co określa się w literaturze mianem regulującego (normatywnego) charakteru oświadczenia woli (i czynności prawnej). Jak podkreśla z punktu widzenia tej monografii, najistotniejszą cechą oświadczeń woli i czynności prawnych, w tym umów, jest to, że regulują one sytuację prawną podmiotów, których dotyczą. Podstawowe znaczenie ma tu art. 56 k.c., który szczegółowo – w dalszych częściach tego rozdziału – poddany zostaje analizie teoretycznojurydycznej, na szerokim tle przepisów kodeksu cywilnego.

Druga grupa problemów odnosi się do treści normy kompetencyjnej przyznającej swobodę umów (s. 136 i nast.). W centrum uwagi Autora znajduje się art. 353¹ k.c., który uważany jest za normę przyznającą swobodę umów w sposób rozczłonkowany (syntaktycznie). Oznacza to, że poszczególne elementy normy prawnej zawarte są w różnych przepisach prawa cywilnego a ich wyczerpujące sformułowanie wymaga zaawansowanych zabiegów interpretacyjnych (s. 138). Trudno nie zgodzić się z opinią Autora, że jest to zabieg trudny, wymagający wielkiej cierpliwości badawczej i dociekliwości naukowej, która cechuje monografię.

Przejście przez tę część opracowania nie jest zadaniem łatwym dla Czytelnika. Na drodze stoją pojęcia z pogranicza prawa cywilnego, logiki prawniczej, nauki teorii prawa. Jest to więc swoista dżungla terminologiczna, opisująca np. co oznacza: przedmiot i sposób wykonywania kompetencji, adresat normy kompetencyjnej, zakres kompetencji, wolność z jej korzystania itp.

Rozdział IV monografii jest kontynuacją rozważań związanych z kompetencją i zajmuje się jej zakresem, a zwłaszcza kształtowaniem stosunku zobowiązania jako przedmiotu kompetencji stron. Mnie szczególnie zainteresowały granice swobody umów, gdyż są one w swoisty sposób limitowane przez wymienione w art. 353¹ k.c. składniki wytyczające zakres kompetencji stron. Należą do nich: właściwość (natura) stosunku, ustawa i zasady współżycia społecznego. Każdy z nich mógłby stanowić kanwę do napisania odrębnej monografii. Szczególnie wdzięcznym wydają się zasady współżycia społecznego, na temat których istnieje u nas bogata literatura i orzecznictwo sądowe. Zanim jednak Autor odniesie się szczegółowo do czynników wyznaczających granice swobody umów, poddaje

rozważaniom treść i cel stosunku prawnego, dostrzegając istotne różnice między tymi pojęciami (s. 176 i nast.).

Centralną częścią pracy są kolejne rozdziały: V, VI i VII koncentrujące się na punktach granicznych swobody umów. I tak rozdział V odnosi się do wyznaczenia granic kompetencji przez ustawę w rozumieniu art. 353¹ k.c. W przekonaniu Autora słowo „ustawa” przepisu kodeksu cywilnego nadaje szerokie znaczenie, nieograniczone tylko do źródeł prawa nazwanych w Konstytucji „ustawami”. Ustawa we wspomnianym artykule (choć nie tylko) oznacza **wszelkie** źródła powszechnie obowiązującego prawa w Polsce, wszystkie one mogą bowiem wpływać na treść stosunków cywilnoprawnych (s. 183). Ustawami nie są w znaczeniu kodeksu cywilnego akty wewnętrzne organów administracji, ogólne warunki umów, statuty czy umowy określające zasady funkcjonowania osób prawnych, a także czynności prawne (uchwały) organów osób prawnych (s. 185). Kolejne ograniczenia kompetencyjne wynikają z przepisów o niedozwolonych postanowieniach umownych, przepisów dotyczących umów o świadczenie niemożliwe, regulacji umów mających cechy wyzysku oraz innych przepisów jak np. art. 359 § 2, art. 483 § 1 i art. 583 k.c. Istotny wpływ na określenie granic kompetencyjnych swobody umów wynikających z ustawy mają bezwzględnie wiążące oraz semiimperatywne uregulowanie treści stosunku prawnego w ustawie (s. 219 i nast.)

Rozdział VI pracy omawia zasady współżycia społecznego jako wyznaczniki granic kompetencji wyrażonych w art. 353¹ k.c. Jest to jeden z rodzajów klauzul generalnych, jaki spotykamy w naszym prawie cywilnym. Aby jednak dobrze rozpoznać teren, Autor dokonuje wstępnych ustaleń semantycznych zwrotu „zasady współżycia społecznego” (s. 252). Warto się z nimi zapoznać, by rozumieć językowy sens tego pojęcia. O „zasadach współżycia społecznego” mówi wiele przepisów kodeksu cywilnego (s. 253) i do nich nawiązuje P. Machnikowski, uświadamiając – przy tym, jaki jest wyraz normatywny tych zasad.

Szczególnie interesujące są rozważania odnoszące się do zasad współżycia społecznego w ujęciu rodzaju norm społecznych, takich jak normy religijne (s. 259), obyczaj (s. 261), reguły moralne (s. 265 i nast.). Te ostatnie są rozwijane w ramach charakterystyki ocen i norm moralnych, opartych na ogólnych zagadnieniach ocen, wypowiedziach oceniających i normach aksjologicznych (s. 269 i nast.). Ciekawe są też uwagi od-

noszące się do cech oceny i normy moralnej a także moralności jako zjawiska społecznego. Dla ilustracji poruszanych kwestii Autor podaje przykłady norm moralnych, formułuje pojęcie wartości, a także podstawowe wartości i chroniące je normy moralne. Kwintesencją tego rozdziału jest odniesienie się do stosowania kryterium zasad współżycia społecznego w art. 353¹ k.c. ukazane na tle sprzeczności z tymi regułami, ustaleń treści norm moralnych przez sędziów oraz uzasadniania rozstrzygnięć opartych na zasadach współżycia społecznego.

Rozdział VII zajmuje się wyznaczeniem granic kompetencji przez właściwość (naturę) stosunku (s. 313 i nast.).

Budowa tej części monografii jest podporządkowana trosce o ukazanie głębi teoretycznoprawnej tego istotnego pojęcia dla całości pracy. Autor sięga do poglądów doktryny i orzecznictwa na ten temat, wskazuje na genezę klauzuli właściwości (natury) stosunku, interpretacje doktryny oraz też Sądu Najwyższego. Najważniejsza jest jednak – w moim przekonaniu – część odnosząca się do relacji między naturą stosunku a zasadami współżycia społecznego (s. 328 i nast.). Jest to jednocześnie przegląd poglądów doktryny uzupełniony uwagami Autora i jego stanowiskiem w tej kwestii, co świadczy o twórczym Jego wkładzie do myśli prawniczej.

Pracę zamyka rozdział VIII poświęcony skutkom przekraczania kompetencji. Warto bowiem zauważyć, że art. 353¹ k.c. nie wskazuje na konsekwencje związane ze skutkami dokonywania czynności poza zakresem kompetencji (s. 353). W tej sytuacji stosuje się przepisy kodeksu (np. art. 58), które odnoszą się do następstw nieprawidłowo dokonywanych czynności prawnych. W dalszej części tego rozdziału Autor rozwija wątek umów zobowiązaniowych jako czynności konwencjonalnych (s. 354 i nast.), powraca jednak do ustawowego określenia skutków przekroczenia zakresu kompetencji (s. 361 i nast.) opisując relacje między art. 353¹ k.c. a art. 58 k.c. Celem uzupełnienia krótko omawia podstawowe cechy nieważności czynności prawnej i częściowej bezskuteczności umowy, by przejść do zestawienia przepisów szczególnych określających skutki przekroczenia granic swobody umów.

Książka nie ma wyodrębnionego zakończenia, co stanowi jej pewien mankament, nie ma więc takiego podsumowania, w którym Autor by zawarł ogólniejsze wnioski *de lege lata* i *de lege ferenda*. Jest to więc

dla Czytelnika pewien kłopot, gdyż musi pamiętać o wcześniejszych rozważaniach Autora, jego stanowiskach w kwestiach merytorycznych, spostrzeżeniach krytycznych i Jego poglądach wyrażanych przy omawianiu wielu kwestii związanych z zasadą swobody umów.

Monografia nie jest prostą i łatwą literaturą, jest dziełem naukowym o ogromnym wkładzie intelektualnym, porusza szereg ciekawych spraw cywilnoprawnych, sięga do innych dziedzin prawa, ale także do nauk etycznych. Napisana jest niekiedy trudnym językiem prawniczym, choć zdarzają się fragmenty mniej skomplikowane i niewymagające większego wysiłku. Bez wątplenia jest to dzieło wybitnego cywilisty, intelektualisty, osoby o wielkiej wiedzy prawnej i wyrobieniu w piśmiennictwie naukowym.

Monografię P. Machnikowskiego warto polecić wyrobionemu Czytelnikowi, poszukującemu odpowiedzi w doktrynie na ważne pytania, czym jest swoboda umów według art. 353¹ k.c., jak ją należy rozumieć, tłumaczyć, interpretować, by zbadać jego głębię i ustrzec się licznych niespodzianek, o których wspomina Autor.

Jerzy Jacyszyn